

Rozdział 11

Marcin Pleśniak

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii

Instytut Nauk Administracyjnych

ORCID: [0000-0002-3024-2735](https://orcid.org/0000-0002-3024-2735)

Spółdzielnie socjalne jako nowy środek walki z wykluczeniem

Social cooperatives as a new means of fighting exclusion

Streszczenie

Niniejszy artykuł przedstawia instytucję spółdzielni socjalnej, funkcjonującą w polskim porządku prawnym od 15 lat. Podstawą prawną funkcjonowania tego rodzaju spółdzielni jest ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych. Ten nowy rodzaj spółdzielni ukazano jako jeden z najnowszych środków zwalczania zjawiska wykluczenia, narastającego po przemianach ustrojowych i gospodarczych 1989 r. Jest to rodzaj spółdzielni, można by rzec dedykowany osobom z grup wykluczonych. Walka z wykluczeniem odbywa się poprzez dwa podstawowe rodzaje działalności, tj. po pierwsze, prowadzenie przedsiębiorstwa opartego na wspólnej pracy członków spółdzielni, po drugie zaś prowadzeniu działań reintegrujących w sferze zawodowej i społecznej, członków pochodzących z grup zagrożonych wykluczeniem, tj. np. osób bezrobotnych, wychodzących z uzależnień, osób niepełnosprawnych czy osób usamodzielniających się. Do takich działań reintegrujących należą m.in. kreowanie postaw obywatelskich poprzez pobudzenie aktywności lokalnej i społecznej, wzmacnianie kompetencji miękkich, wzmacnianie umiejętności interpersonalnych i kooperacyjnych. Sama praca ma być również oczywiście formą reintegracji. Wszelkie zyski, korzystanie z majątku ma być również podporządkowane celowi reintegracji spółdzielców socjalnych. Innymi cechami sprzyjającymi są również m.in. obniżony limit założycieli spółdzielni socjalnej, preferencje podatkowe, możliwość zakładania spółdzielni przez osoby prawne, głównie organizacje pozarządowe i jednostki samorządu terytorialnego czy specjalne reguły gospodarowania zyskami wypracowanymi przez spółdzielnie socjalne.

Słowa kluczowe

spółdzielnia socjalna, wykluczenie społeczne, działalność gospodarcza, działalność społeczna, reintegracja zawodowa i społeczna

Key words

social cooperation, social exclusion, economic activity, social activity, work and social reintegration

Uwagi wprowadzające

Przedmiotem niniejszego artykułu jest spółdzielnia socjalna. Jest ona jedną z najnowszych „odpowiedzi” polskiego ustawodawcy na narastający po przemianach ustrojowych i gospodarczych przełomu lat 80. i 90. XX wieku problem wykluczenia społecznego dość dużej grupy obywateli naszego kraju. Autor artykułu używa pojęcia „nowy środek” dla instytucji, która istnieje w polskim porządku prawnym od 15 lat. Mogłoby się wydawać, że jest to już dość długi okres, lecz jak na nowy, nieznanym wcześniej rodzaj spółdzielni jest to okres kształtowania się praktyki, miejsca tego podmiotu w naszym kraju. Kształtują się dopiero zwyczaje, orzecznictwo. Rozstrzygane są konkretne problemy wynikające z bieżącej działalności spółdzielni. Spółdzielnie socjalne „opanowują” kolejne dziedziny gospodarcze. Piętnastoletni okres niesie za sobą już pewne wnioski i doświadczenia, lecz w porównaniu z prawie 200-letnią historią samego ruchu spółdzielczego jest jedynie, miejmy nadzieję, zaczątkiem pozytywnego funkcjonowania i rozwoju tego rodzaju spółdzielni. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie genezy spółdzielni socjalnych wywodzących się z chlubnych tradycji ruchu spółdzielczego. Zostaną również przedstawione: droga do polskiej regulacji spółdzielczości socjalnej oraz wzorce, z których polski ustawodawca czerpał, tworząc obowiązujące przepisy. Celem zasadniczym autora jest przedstawienie cech, możliwości tego nowego podmiotu, pozwalających na skuteczne zwalczanie istotnego szczególnie po transformacji ustrojowej, problemu wykluczenia społecznego wielu grup obywateli naszego kraju. W niniejszym artykule autor posłuży się metodą formalno-dogmatyczną polegającą na analizie obowiązujących aktów prawnych i bogatej literatury z dziedziny wykluczenia społecznego i spółdzielczości.

Geneza spółdzielczości socjalnej i problemu wykluczenia.

W wielu językach źródłosłowem pojęcia spółdzielnia/spółdzielczość, jest łacińskie *cooperatio* – współdziałanie, wspólne działanie¹.

Sam ruch spółdzielczy we współczesnej formie istnieje od około 200 lat. Był od samego początku sposobem obrony przed marginalizacją drobnych rzemieślników, wytwórców, rolników i robotników i innych grup słabszych ekonomicznie, przed dominacją bogatego mieszczaństwa i arystokracji². Owo łacińskie *cooperatio*, czyli zrzeszanie się, współdziałanie drobnych wytwórców, miało na celu umocnienie ich pozycji ekonomicznej i zapewnienie pewnego poziomu stabilizacji i możliwości konkurowania wobec

¹ K. Boczar, *Spółdzielczość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1973, s. 176.

² *Ibidem*, s. 42.

dużych, należących do bogatych warstw mieszczańskich i szlacheckich fabryk i koncernów przemysłowych. Spółdzielcy kierowali się następującymi zasadami, zwanymi zasadami rocdzelskimi (nazwa pochodzi od uznawanej za pierwszą spółdzielnię spożywczą w Rochdale), które są obecnie trzonem zasad spółdzielczych uznawanych przez międzynarodowy ruch spółdzielczy. Należą do nich następujące zasady:

1. Zasada dobrowolnego i otwartego członkostwa;
2. Zasada Demokratycznej kontroli członkowskiej;
3. Zasada ekonomicznego uczestnictwa członków;
4. Zasada autonomii i niezależności;
5. Zasada kształcenia, szkolenia, informacji;
6. Zasada współdziałania;
7. Zasada troski o społeczność lokalną³.

Przez około 150 lat spółdzielnie realizowały głównie zadania gospodarcze. Działania społeczne i kulturalne dopiero z czasem nabierały znaczenia, lecz były nakierowane na spółdzielców, rolników, producentów, rzemieślników. Dopiero po drugiej wojnie światowej zaczęto dostrzegać ich potencjał w zakresie walki z ubóstwem, marginalizacją wielu grup zagrożonych wykluczeniem. Jako pierwsi potencjał ten dostrzegli Włosi, którzy w latach 70. i 80. XX wieku wykształcili nowy, odrębny rodzaj spółdzielni – spółdzielnię społeczną, wieńcząc ten proces ich prawną regulacją w 1991 r. dotyczącą wolontariatu i spółdzielni społecznych⁴. Genezą powstania odrębnego sektora spółdzielni społecznych we Włoszech była słabość administracji świadczącej usługi wobec starzejącego się społeczeństwa i zmiany na rynku pracy. Słabnąca rola rodziny powodowała zwrócenie się ku spółdzielni jako optymalnej formie ich zaspokajania. Wynikało to też z faktu, że włoskie stowarzyszenia nie mogły prowadzić działalności gospodarczej⁵. Polski ustawodawca za wzór postawił sobie włoskie rozwiązania spółdzielczości społecznej, tworząc obowiązującą ustawę o spółdzielniach socjalnych. Przedstawienie krótkiej genezy włoskich rozwiązań wydaje się nieodzowne⁶.

Spółdzielnie socjalne zarówno w Polsce, jak i ich włoskie protoplastki odpowiadają na narastające zjawisko wykluczenia społecznego. Definiuje się je w różnoraki sposób. Ze względu na szczupłość artykułu nie będziemy ich omawiać zbyt szeroko.

³ Za stroną Krajowej Rady Spółdzielczej – <https://www.krs.org.pl/ruch-spodzielczy-sp-1235027509/zasady-spodzielcze> [dostęp 05.08.2019].

⁴ Są to ustawy: 1. ustawa nr 266/91 w sprawie „organizacji wolontariuszy”, 2. ustawa nr 381/91 w sprawie „spółdzielni społecznych”.

⁵ C. Borzaga, A. Santuari, *Przedsiębiorstwa społeczne we Włoszech. Doświadczenia spółdzielni społecznych*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Pomocy i Integracji Społecznej, Warszawa 2005, s. 7–9.

⁶ Ustawodawca kierował się również fińskimi rozwiązaniami spółdzielczości pracy, zob. Rządowy projekt ustawy o spółdzielniach socjalnych – Druk nr 49, Uzasadnienie s. 2–6.

Generalnie należy wskazać, że zjawisko wykluczenia społecznego polega na marginalizacji pewnych grup obywateli ze względu na ich specyficzne cechy⁷. W literaturze wskazuje się, że wykluczenie, inaczej ekskluzja, z francuskiego (*exclusion*), podobnie jak jej anglofoński odpowiednik (*exclusion*) oznacza usunięcie, wyłączenie, wykluczenie⁸. Powyższe określenie bierze się z wszelkiego typu nierówności, które mogą być przyczynami różnego typu dyskryminacji, a polega na swoistej izolacji z życia społecznego osób niepasujących do rozpowszechnionych norm⁹. Inni autorzy ukazują zjawisko wykluczenia społecznego bądź jako proces, bądź jako stan¹⁰. Wykluczenie społeczne traktowane jako stan rozumiane jest przez pryzmat „bycia wykluczonym”¹¹. Kryteriami kwalifikującymi są np. sfera biologiczna, choroba, przynależność etniczna, sfera sytuacyjna, czy środowiskowa, sfera poglądów i orientacji czy sfera subiektywna, poczucie bycia wykluczonym¹². Wykluczenie społeczne jako proces ujmuje się poprzez ukazanie swoistych cech:

1. Brak odpowiednich zasobów;
2. Prowadzi do wielowymiarowej deprivacji o różnych stopniach natężenia;
3. Charakteryzuje się deficytami uczestnictwa (o różnym stopniu natężenia) w różnych obszarach, jak rynek pracy, zabezpieczenie społeczne, edukacja, opieka medyczna;
4. Może oznaczać zerwanie więzi z rodziną i ze społeczeństwem;
5. Może powodować utratę poczucia tożsamości i celu w życiu;
6. Może być przekazywane międzypokoleniowo¹³.

Tak definiowany problem wykluczenia nasilił się po transformacji ustrojowej 1989 r., lecz warto zauważyć, że w poprzednim ustroju gospodarki centralnie planowanej

⁷ J. Behr, J. Blicharz, *Ochrona prawna przed wykluczeniem społecznym*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 2018, s. 13–14.

⁸ L. Dziewięcka-Bokun, *Ekskluzja społeczna jako problem polityki społecznej*, [w:] L. Dziewięcka-Bokun, K. Zamorska (wybór i opracowanie), *Polityka społeczna. Teksty źródłowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 2003, s. 209.

⁹ M.J. Sobczak, *Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego Łódź 2016, s. 9–14.

¹⁰ A. Kanios, *Wokół istoty wykluczenia społecznego – wymiar teoretyczny*, [w:] B. Szluz (red.), *Wielowymiarowość wykluczenia społecznego. Diagnoza i profilaktyka*, Občianske združenie SPEKTRUM-VÝCHOD, Spišská Nová Ves 2015, s. 51.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, s. 51–52; Zob. również J. Grotowska-Leder, *Ekskluzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne*, [w:] J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne „AKAPIT” s.c., Toruń 2005, s. 39.

¹³ R. Szarfenberg, *Pojęcie wykluczenia społecznego*, [w:] M. Duda, M. Gulla (red.), *Przeciw wykluczeniu społecznemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II Kraków 2008, s. 20; inne ujęcia wykluczenia społecznego zob. np. J. Czapiński, *Pojęcie wykluczenia społecznego*, [w:] I. Kotowska (red.), *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – Diagnoza Społeczna 2011*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 129.

to zjawisko występowało, choć było starannie ukrywane i władze PRL zaczęły się do niego „przyznawać” dopiero pod koniec istnienia Polski Ludowej w latach 80.¹⁴ Spółdzielnia socjalna, wzorowana na rozwiązaniach włoskich i fińskich, stała się jedną z odpowiedzi państwa na pogłębiający się problem wykluczenia, powiększającej się pauperyzacji społeczeństwa, utraty przez całe regiony oraz społeczności lokalne poczucia stabilizacji związane z upadkiem wielu gałęzi przemysłu, spowodowanego pospieszonymi, często nieprzemyślanymi działaniami prywatyzacyjnymi. Zmianę podejścia władz państwowych dotyczącą osób wykluczonych, nazywanych również defaworyzowanymi, wymusiło uchwalenie obecnie obowiązującej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹⁵. Zdaniem autora artykułu spółdzielnie socjalne są jednym z wyrazów wprowadzonej w obowiązującej Konstytucji zasady społecznej gospodarki rynkowej (art. 20 Konstytucji RP). Ustanawia ona swoistą równowagę pomiędzy interesem indywidualnym podmiotów gospodarczych działających na wolnym rynku opierając się na wolnej konkurencji, a interesem społecznym, opartym na gruncie zasady sprawiedliwości społecznej. Jak wskazuje L. Garlicki odnośnie do pojęcia „społeczna”, to przy braku konstytucyjnej ścisłej definicji tego terminu należy przyjąć, że „oznacza to odejście od tradycyjnego, liberalnego rozumienia tego pojęcia, które odrzucało wszelkie właściwie formy ingerencji państwa w funkcjonowanie mechanizmów rynkowych”¹⁶. Właśnie spółdzielnia socjalna, kierująca się oczywiście zasadami ekonomicznymi, dbająca o osiągnięcie zysków, musi zachować swoisty balans między zyskami a dobrem spółdzielców, mających odbudowywać w jej ramach swoje kompetencje zawodowe i społeczne.

Charakterystyka spółdzielni socjalnej

Spółdzielnia socjalna, „obecna” w polskim porządku prawnym od 2004 r., jest swoistą hybrydą przedsiębiorcy, prowadzącego działalność gospodarczą, i organizacji pozarządowej działającej społecznie na rzecz konkretnej wyodrębnionej grupy społecznej. Wprowadzona na mocy nowelizacji ustawy Prawo spółdzielcze¹⁷. Nowela Prawa

¹⁴ R. Szarfenberg, *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce. Pomiar; wyjaśnianie, strategie przeciwdziałania*, Uniwersytet Warszawski, Instytut Polityki Społecznej Pracownia Pomocy i Integracji Społecznej, Warszawa 2012, s. 4.

¹⁵ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483).

¹⁶ Zob. szerzej o pojęciu społecznej gospodarki rynkowej B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 70–71; L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2006, s. 78.

¹⁷ Ustawa z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1285).

spółdzielczego z 2004 r.¹⁸ wprowadzała szczerą regulację spółdzielni socjalnej (art. 203a–203d), określającą specyficzny krąg założycieli, szczególne oznaczenie spółdzielni socjalnej, tryb jej likwidacji, możliwości przekształcania spółdzielni inwalidów i niewidomych oraz warunki łączenia się i podziału spółdzielni socjalnych. Już po kilku miesiącach funkcjonowania owych przepisów podjęto prace nad odrębną ustawą regulującą materię spółdzielczości socjalnej. Ich zwińczeniem było uchwalenie obowiązującej ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych¹⁹ (zwanej dalej u.o.s.s.) Zdaniem autora wyodrębnia ona ostatecznie spółdzielnię socjalną jako nowy rodzaj spółdzielni, regulując takie kwestie jak:

1. Obszary działalności, tj. prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa opartego na osobistej pracy członków i prowadzenie działań reintegrujących osoby zagrożone wykluczeniem w sferze zawodowej i społecznej;
2. Krąg podmiotowy założycieli i członków (o czym szerzej w następnym punkcie niniejszego artykułu);
3. Obniżone limity założycielskie w stosunku do zwykłych spółdzielni, działających na podstawie Prawa spółdzielczego (3 osoby fizyczne, 2 osoby prawne);
4. Dodatkowe obowiązki dokumentowania statusu założycieli/członków z grup zagrożonych wykluczeniem;
5. Odrębny sposób podziału nadwyżki bilansowej spółdzielni;
6. Możliwości dofinansowywania stanowisk pracy, ich wynagrodzeń i składek oraz świadczeń publicznych;
7. Możliwości udziału spółdzielni socjalnych w zamówieniach publicznych (tzw. klauzule społeczne);
8. Możliwość tworzenia konsorcjów spółdzielni socjalnych, w celu zwiększenia ich potencjału ekonomicznego i szans w postępowaniach w sprawie zamówień publicznych;
9. Zasady likwidacji spółdzielni;
10. Podział majątku likwidowanej spółdzielni.

Kwestie nieuregulowane w u.o.s.s. są rozstrzygane na podstawie przepisów Prawa spółdzielczego (art. 1 ust. 2 u.o.s.s.).

¹⁸ Dokonana przez ustawę z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1482).

¹⁹ T.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1205.

Wykluczeni jako spółdzielcy socjalni – preferencje, możliwości rozwoju

Spółdzielnie socjalne, można by śmiało stwierdzić, są dedykowane osobom wykluczonym. Art. 4. u.o.s.s. wskazuje wyczerpująco zakres podmiotowy założycieli, zarówno osób fizycznych, jak i osób prawnych. Po ostatniej nowelizacji u.o.s.s. z 2017 r.²⁰ osoby, które mogą założyć spółdzielnię socjalną, to:

- 1) osoby bezrobotne, w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, tj. osoby, które przed rejestracją były zatrudnione na terenie RP co najmniej 6 miesięcy;
- 2) absolwenci centrów integracji społecznej i klubów integracji społecznej, tj.
 - a. bezdomni realizujący indywidualny program wychodzenia z bezdomności, w rozumieniu przepisów o pomocy społecznej,
 - b. uzależnieni od alkoholu, po zakończeniu programu psychoterapii w zakładzie leczenia odwykowego,
 - c. uzależnieni od narkotyków lub innych środków odurzających, po zakończeniu programu terapeutycznego w zakładzie opieki zdrowotnej,
 - d. chorzy psychicznie, w rozumieniu przepisów o ochronie zdrowia psychicznego,
 - e. zwalniani z zakładów karnych, mający trudności w integracji ze środowiskiem, w rozumieniu przepisów o pomocy społecznej,
 - f. uchodźcy realizujący indywidualny program integracji, w rozumieniu przepisów o pomocy społecznej²¹;
- 3) Osoby niepełnosprawne, w rozumieniu ustawy z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych²²;
- 4) Osoby do 30. roku życia i powyżej 50. roku życia, poszukujące pracy i niemające zatrudnienia, będące według przepisów ustawy o promocji osobami w szczególnej sytuacji na rynku pracy;
- 5) Opiekunowie osób niepełnosprawnych;
- 6) Osoby poszukujące pracy, niepozostające w zatrudnieniu lub niewykonujące innej pracy zarobkowej;
- 7) Osoby usamodzielniane, o których mowa w art. 140 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej²³. Chodzi tu o osoby opuszczające domy dziecka, rodzinne domy dziecka oraz rodziny zastępcze.

²⁰ Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach socjalnych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2017 r., poz. 2494).

²¹ Zob. art. 2 pkt 1a i 1b ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 217).

²² T.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1172.

²³ T.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1111.

Zamknięty krąg osób fizycznych, mogących założyć spółdzielnię socjalną, należy odebrać pozytywnie. Spółdzielnia socjalna to właśnie im jest – można by rzec – dedykowana. W myśl art. 4 ust. 2 u.o.s.s. liczba założycieli spółdzielni socjalnej wywodząca się z powyższych grup nie może być niższa niż 50%, podobnie jest z zatrudnianiem osób nie pochodzących z tych grup. Przepisy te mają funkcję gwarancyjną, „zmuszającą” do respektowania głównych leżących u podstaw spółdzielczości socjalnej.

Kolejną preferencją wobec osób wykluczonych są obniżone limity założycieli spółdzielni socjalnej. W myśl art. 5 ust. 1 u.o.s.s. wystarczy zebranie jedynie trzech osób fizycznych, pochodzących z grup zagrożonych wykluczeniem. Niski limit jest motywowany przez ustawodawcę barierami w zgromadzeniu grupy osób, „chętnych” do podjęcia tego przedsięwzięcia. Często założyciele pochodzący z grup zagrożonych wykluczeniem mają obniżone kompetencje zawodowe i społeczne, co powoduje słabszą ich organizację i trudności w zebraniu większej liczby takich założycieli²⁴. W razie niemożności zebrania osób fizycznych z grup zagrożonych wykluczeniem spółdzielnie socjalną mogą założyć również dwie osoby prawne. W myśl art. 4 ust. 2 pkt 2 i 3 takimi osobami prawnymi mogą być: organizacje pozarządowe, jednostki samorządu terytorialnego (głównie gminy) i kościelne osoby prawne (kościół bądź wyodrębnione z nich osoby prawne, parafie, diecezje, fundacje kościelne *etc.*). Mają one niejako zastępować osoby wykluczone w pierwszym, najtrudniejszym etapie działalności spółdzielni socjalnej. Sama ustawa „zaleca” przekazywanie zarządzania spółdzielni utworzonej przez osoby prawne osobom fizycznym z grup zagrożonych wykluczeniem (art. 5a ust. 2 u.o.s.s.), co w praktyce nie jest takie oczywiste. Często osoby prawne, szczególnie jednostki samorządu terytorialnego (dalej j.s.t.) zakładane przez siebie spółdzielnie traktują jako tanie „narzędzia” realizacji zadań nakładanych na j.s.t.²⁵ Przedmiotowo działalność spółdzielni socjalnych również nakierowana jest na likwidację wykluczenia społecznego. Ustawodawca w art. 2 u.o.s.s. wykreował dwa główne obszary działalności. Po pierwsze – jest to prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa opartego na osobistej pracy członków spółdzielni, należących do omówionych powyżej grup wykluczonych. Po drugie – spółdzielnia ma obowiązek prowadzenia działań w sferze reintegracji zawodowej i społecznej członków z tych grup. O ile prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa opartego na pracy członków spółdzielni socjalnej nie jest niczym nowym, gdyż taka działalność jest wyznacznikiem konstytutywnym dla spółdzielni pracy i ich rodzajów (art. 181 Prawa spółdzielczego), o tyle reintegracja zawodowa i społeczna jest nowym pojęciem prawnym,

²⁴ Projekt ustawy o zmianie ustawy o spółdzielniach socjalnych – Druk nr 1779, Uzasadnienie s. 22.

²⁵ L. Węsierska-Chyc, *Czy spółdzielnia socjalna osób prawnych jest przedsiębiorstwem społecznym?*, [w:] W. Janocha, J. Koperek, K. Zielińska-Król, *Spółdzielnie socjalne jako instrument polityki społecznej państwa*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Instytut Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej Lublin 2008, s. 53–54.

użytych po raz pierwszy w ustawie o zatrudnieniu socjalnym. W największym skrócie reintegracja polega na stwarzaniu warunków sprzyjających społecznemu uczestnictwu osobom zmarginalizowanym i wykluczonym, u których zostało ono zachwiane przez wydarzenie o charakterze kryzysowym²⁶. Trzeba zaznaczyć, że sama praca w spółdzielni socjalnej ma przywracać osoby wykluczone, wzmacniać ich kompetencje zarówno zawodowe, jak i społeczne. Ma ona być dopasowana do ich kwalifikacji i możliwości zdrowotnych oraz psychofizycznych. Działania reintegracyjne mają wspierać ten proces powrotu do pełnienia ról społecznych. W literaturze podaje się następujące przykłady takich działań, wypracowanych przez praktyczne działania spółdzielców socjalnych:

1. Działania o charakterze obywatelskim, np. działalność lobbująca, rzecznictwo, edukacja ekologiczna, pobudzanie aktywności w życiu lokalnym, społecznym;
2. O wiele praktyczniejsza i bardziej przyziemna działalność samopomocowa, prospołeczna – samopomoc, udzielanie wzajemnego wsparcia w sprawach pozaprofesjonalnych, życiowych, pomagających odbudować umiejętności życia społecznego, np. wspólne zakupy, akcje sprzątaniny czy organizacja akcji charytatywnych;
3. Działalność o charakterze kooperacyjnym – wszelka działalność o charakterze integracyjnym, wspólne szkolenia z umiejętności społecznych, tzw. kompetencji miękkich, budowania zespołu;
4. Praca ze specjalistami, doradcami zawodowymi, psychologami pracy, mająca na celu motywowanie członków spółdzielni socjalnej do podnoszenia swoich kwalifikacji zawodowych, odnalezienia swojej własnej ścieżki rozwoju i kariery zawodowej²⁷. Na marginesie należy dodać, że działalność w sferze reintegracji jest zwolniona z podatku dochodowego od osób prawnych²⁸. Ponadto dysponowanie nadwyżkami bilansowymi wypracowywanymi przez spółdzielców socjalnych nakierowane jest również na finansowanie działań reintegracyjnych. Nadwyżki te są przeznaczane na różne fundusze.

Art. 10 u.o.s.s. ustanawia zasady rozdziału tych nadwyżek, i tak:

1. Co najmniej 20% nadwyżki bilansowej musi być przeznaczony na zwiększenie funduszu zasobowego spółdzielni. Fundusz zasobowy powstaje z wpłat wpisowego. Później dokonywane są nań inne wpłaty. Fundusz zasobowy nie podlega podziałowi między członków, natomiast pokrywane mogą być z niego straty spółdzielni. Jest on szczególnie

²⁶ A. Grudziński, *Spółdzielnie socjalne jako forma reintegracji społecznej i zawodowej grup marginalizowanych społecznie*, [w:] W. Janocha, J. Koperek, K. Zielińska-Król (red.), *Spółdzielnie socjalne jako instrument polityki społecznej państwa*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Instytut Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej Lublin 2008, s. 117.

²⁷ Przykłady za B. Godlewska-Bujok, C. Miżejewski, *Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Pożytku Publicznego, Warszawa 2012, s. 20.

²⁸ Art. 17 ust. 1 pkt 43 ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 865).

istotny w utrzymaniu stabilności spółdzielni socjalnej niezmiernie ważnej dla spełniania przez nią funkcji rehabilitacji społecznej i zawodowej osób defaworyzowanych.

2. Niemniej niż 30% – na prowadzenie przez spółdzielnię socjalną działalności w sferze reintegracji zawodowej i społecznej grup defaworyzowanych i prowadzenie wobec członków działalności społecznej, oświatowej i kulturalnej. Zdaniem autora jest to niezmiernie ważny zapis, gwarantujący utrzymanie przez spółdzielnię środków na prowadzenie kluczowej działalności w sferze reintegracji zawodowej i społecznej, bez której spółdzielnia socjalna nie ma racji bytu i w zasadzie niczym nie różniłaby się od zwykłej spółdzielni, prowadzącej głównie działalność gospodarczą.

3. Nadwyżka musi być również przeznaczona na fundusz wzajemnościowy, przy czym ustawa nie ustanawia minimalnych limitów procentowych, które walne zgromadzenie przy przeprowadzaniu podziału nadwyżki musi uwzględnić. Fundusz wzajemnościowy jest tworzony w przypadku przystąpienia spółdzielni do konsorcjum mającego na celu m.in.:

- 1) zwiększenie potencjału ekonomicznego i społecznego zrzeszonych spółdzielni socjalnych lub
- 2) wspólne organizowanie sieci produkcji, handlu lub usług, albo
- 3) organizowanie wspólnej promocji działań spółdzielczych lub ekonomicznych czy
- 4) promocję wspólnego znaku towarowego, o którym mowa w ustawie z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej²⁹ (art. 15b ust. 1 pkt 1–4 u.o.s.s.).

Ponadto takie konsorcjum może ubiegać się wspólnie o udzielenie zamówienia na zasadzie wspólnego występowania w zamówieniach publicznych oraz zapytaniach ofertowych, do których nie stosuje się przepisów ustawy z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych³⁰ (art. 15b ust. 2 u.o.s.s.) Nie rozwijając kwestii konsorcjów, jest to nowa regulacja, która zdaniem autora dopiero nabierze praktycznego znaczenia i autor żywi nadzieję, że zostanie wzmocniony potencjał spółdzielczości socjalnej. Ze względu na ograniczenia artykułu należy tylko jeszcze wspomnieć o innych uprawnieniach, działaniach służących spółdzielcom pochodzącym z grup wykluczonych. Będą to m.in.:

1. Oparcie zatrudnienia spółdzielców na spółdzielczej umowie o pracę, wzmacniającą pozycję takiego pracownika względem umowy o pracę z Kodeksu pracy³¹ (zob. również art. 182–199 Prawa spółdzielczego);
2. Możliwość przeznaczania majątku likwidowanych spółdzielni socjalnych na rzecz innych spółdzielni socjalnych bądź związków zrzeszających takie spółdzielnie (art. 19 ust. 3 u.o.s.s.);

²⁹ T.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 776.

³⁰ Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 843).

³¹ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1040).

3. Możliwość refundacji ze środków publicznych kosztów pracy (składek na ubezpieczenie społeczne, zdrowotne) zatrudnionych spółdzielców w całości do 24 miesiąca i w połowie do 36 miesiąca od rozpoczęcia działalności spółdzielni socjalnej (art. 12 ust. 3a u.o.s.s.);
4. Udział spółdzielców w organach zarządzających spółdzielnią socjalną, przede wszystkim w wyznaczającym główne kierunki rozwoju i podejmującym strategiczne decyzje walnym zgromadzeniu spółdzielni.

Podsumowanie

Podsumowując, w niniejszy artykule autor starał się przedstawić instytucję spółdzielni socjalnej, która jest odpowiedzią władz publicznych na pogłębiający się od początku lat 90. XX wieku problem wykluczenia społecznego. Jest to rodzaj spółdzielni wzorowany na włoskich rozwiązaniach spółdzielni społecznych i spółdzielniach pracy, funkcjonujących w polskim porządku prawnym od dawna. Zostały również przedstawione szczególne rozwiązania wyróżniające spółdzielnię socjalną, przeznaczone właśnie na walkę ze społecznym wykluczeniem. Dokonując przeglądu obu rozwiązań, autor szerzej opisał te fundamentalne. Zawężony krąg spółdzielców socjalnych, szczególne zasady dysponowania nadwyżkami pochodzącymi z działalności gospodarczej spółdzielców czy obowiązek prowadzenia działań reintegrujących mają za zadanie zapewnienie poczucia stabilizacji i bezpieczeństwa spółdzielcom z grup wykluczonych. Pewne rozwiązania, takie jak możliwość tworzenia konsorcjów spółdzielni, są jeszcze stosunkowo nowe i nie są jeszcze wykorzystywane w praktyce, dlatego nie mogą być zbyt szeroko skomentowane.

Bibliografia

Literatura

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Behr J., Blicharz J., *Ochrona prawna przed wykluczeniem społecznym*, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 2018.
- Boczar K., *Spółdzielczość*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1973.

- Borzaga C., Santuari A., *Przedsiębiorstwa społeczne we Włoszech. Doświadczenia spółdzielni społecznych*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej Departament Pomocy i Integracji Społecznej, Warszawa 2005.
- Czapiński J., *Pojęcie wykluczenia społecznego*, [w:] I. Kotowska (red.), *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – Diagnoza Społeczna 2011*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011.
- Dziewięcka-Bokun L., *Ekskluzja społeczna jako problem polityki społecznej*, [w:] L. Dziewięcka-Bokun, K. Zamorska, *Polityka społeczna. Teksty źródłowe*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 2003.
- Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Wydawnictwo Liber, Warszawa 2006.
- Godlewska-Bujok B., Miżejewski C., *Ustawa o spółdzielniach socjalnych. Komentarz*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej Departament Pożytku Publicznego, Warszawa, 2012.
- Grudziński A., *Spółdzielnie socjalne jako forma reintegracji społecznej i zawodowej grup marginalizowanych społecznie*, [w:] W. Janocha, J. Koperek, K. Zielińska-Król (red.), *Spółdzielnie socjalne jako instrument polityki społecznej państwa*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Instytut Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej Lublin 2008.
- Kanios A., *Wokół istoty wykluczenia społecznego – wymiar teoretyczny*, [w:] B. Szluz (red.), *Wielowymiarowość wykluczenia społecznego. Diagnoza i profilaktyka*, Občianske združenie SPEKTRUM-VÝCHOD, Spišská Nová Ves 2015.
- Sobczak M.J., *Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego Łódź 2016.
- Szarfenberg R., *Pojęcie wykluczenia społecznego*, [w:] M. Duda, M. Gulla (red.), *Przeciw wykluczeniu społecznemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II Kraków 2008.
- Szarfenberg R., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce. Pomiar, wyjaśnianie, strategie przeciwdziałania*, Uniwersytet Warszawski Instytut Polityki Społecznej Pracownia Pomocy i Integracji Społecznej, Warszawa 2012.
- Węsierska-Chyc L., *Czy spółdzielnia socjalna osób prawnych jest przedsiębiorstwem społecznym?*, [w:] W. Janocha, J. Koperek, K. Zielińska-Król, *Spółdzielnie socjalne jako instrument polityki społecznej państwa*, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Instytut Nauk o Rodzinie i Pracy Socjalnej, Lublin 2008.

Źródła

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym

w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483).

Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1040).

Ustawa z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1285).

Ustawa nr 266/91 w sprawie „organizacji wolontariuszy”.

Ustawa nr 381/91 w sprawie „spółdzielni społecznych”.

Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 865).

Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1172).

Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej (t.j. Dz. U. z 2017 r., poz. 776).

Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz. U. z 2019 r., poz. 217).

Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1843).

Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1482)

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 1205).

Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1111).

Ustawa z dnia 15 grudnia 2017 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach socjalnych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2017 r., poz. 2494).

Projekt ustawy o zmianie ustawy o spółdzielniach socjalnych. Druk nr 1779.

Rządowy projekt ustawy o spółdzielniach socjalnych. Druk nr 49.

Internet

<https://www.krs.org.pl/ruch-spodzielczy-sp-1235027509/zasady-spodzielcze> [dostęp 05.08.2019].

